

PUBLIKACIJOS

(B. Raselo gimimo 100-osioms metinėms)

B. KUZMICKAS

B. RASELAS IR JO FILOSOFIJA

Anglų filosofas, logikas ir publicistas Bertranas Raselas (1872—1969) sudėtingame mūsų amžiaus moksliniame gyvenime užima reikšmingą ir savitą vietą.

B. Raselas yra vienas įžymiausių loginės analizės filosofijos atstovų, vienas iš loginės matematikos teorijos kūrėjų, daug prisidėjęs prie simbolinės logikos vystymo. Produktyviai B. Raselas darbavosi filosofijos istorijoje, etikoje, pedagogikoje ir kitose srityse. Jis žinomas kaip talentingas literatas, 1950 m. gavęs literatūros Nobelio premiją. Kūrybinis B. Raselo palikimas dar nėra pakankamai ištirtas ir įvertintas.

B. Raselas garsus ne vien mokslo darbais. Visas jo ilgametis gyvenimas apgaubtas sąžiningo ir principingo mąstytojo, visuomenės veikėjo ir kovotojo už individo teises aureole. Iš buržuazinio liberalizmo ir laisvamanybės pozicijų jis visą gyvenimą kovojo prieš melą ir tamsumą, nesvarbu, kur jie pasireikštų, religinius prietarus ir buržuazinę moralę, tvirtai tikėjo žmogaus protu ir dorove.

Savo autobiografijoje B. Raselas rašė: „Trys aistros vadovavo mano gyvenimui: meilės troškimas, žinojimo ieškojimas ir begalinis gailestis žmonijos kančioms“¹. Šiems idealams jis buvo ištikimas visą gyvenimą: kai meilė ir tiesa jį kėlė virš žemės, gailestis žmonėms jį sugražindavo atgal. Anot Kembridžo filosofo Dž. Ljui, B. Raselas atgaivina filosofo, kaip visuomenės veikėjo, vaidmenį². Kada buržuazinė filosofija tampa akademiška ir nutolsta nuo realių socialinių klausimų, B. Raselas palieka abstrakcijų pasaulį ir imasi tirti aktualias gyvenimo problemas, rašo apie politiką, socialinę nelygybę, karą ir taiką, moralę, auklėjimą, vedybą, žmogaus laimę ir kt. Jis propaguoja pažangius auklėjimo meto-

---

¹ B. Russell, *The Autobiography of Bertrand Russell, 1872—1914*, Boston-Toronto, 1967, p. 3.

² J. Lewis, *Bertrand Russell Philosopher and Humanist*, London, 1968, p. 10—12.

dus, negailestingai kritikuoja buržuazinės moralės konvencionalizmą bei veidmainiškumą ir religiją. Keliamų problemų aktualumas, puikus literatūrinis stilius, taikli ironija, kandus sąmojis pritraukdavo nemažą skaitytojų. Dėl šių savybių B. Raselo publicistinė kūryba buvo daug populiareesnė, negu jo profesionalūs filosofiniai darbai. Už viešosios buržuazinės moralės ir valdančiųjų sluoksnių kritiką B. Raselas ne kartą prarasdavo darbą. Už pacifistinę propagandą pirmojo pasaulinio karo metais buvo uždarytas į kalėjimą. Paskutiniaisiais savo gyvenimo dešimtmečiais jis aktyviai kovojo už taiką ir atominį nusiginklavimą, prieš JAV karą Vietname, buvo kovos už atominį nusiginklavimą „100 komiteto“ vadovas. Už šią veiklą 1961 m. 89 metų amžiaus filosofas buvo vėl uždarytas į kalėjimą vienai savaitei.

B. Raselo filosofiją priskirti kuriai nors vienai XX amžiaus buržuazinės filosofijos mokyklai nelengva. Per septyniasdešimtį savo kūrybinės veiklos metų jis ne kartą keitė savo pozicijas ir teiginius, filosofinę orientaciją, pasiduodavo čia vieno, čia kito dabarties ar praeities mąstytojo įtakai. Įsitikinęs kurio nors savo teiginio klaidingumu jis atvirai ir viešai prisipažindavo, įspėdavo skaitytojus dėl savo ankstesnių klaidų. Būdamas artimas visoms anglų ir amerikiečių loginės analizės filosofijos atmainoms, B. Raselas nė su viena jų pilnutinai nesutiko, ne kartą jas pagrįstai kritikavo, nors savo kritinių pozicijų jų atžvilgiu aiškiai neapibrėžė. Jis suformulavo daugelį svarbių neopozityvizmo teiginių, tačiau niekada nepriėmė tokių šios filosofijos mokyklos koncepcijų, kaip tiesos supratimas, konvencionalizmas, fizikalizmas, o paskutiniaisiais savo gyvenimo dešimtmečiais vis kritiškiau atsiliepdavo apie neopozityvistinį verifikacijos principą³. Pats B. Raselas savo filosofijos raidą apibūdina kaip perėjimą nuo platoniško pitagorizmo prie hjumizmo⁴. Tarybinio filosofo I. Narskio nuomone, visa B. Raselo filosofinė evoliucija vyko neorealizmo ribose⁵.

Bertranas Raselas gimė 1872 m. gegužės 18 d. Velse, senoje ir garsioje anglų aristokratų šeimoje, kurios atstovai praeityje pasižymėjo visuomenine veikla ir liberaliomis pažiūromis. 1890—1894 metais Kembridžo universitete jis studijavo logiką, matematiką, filosofiją. Tuo metu Kembridže, kaip ir kituose Anglijos universitetuose, vyravo absoliučiojo idealizmo (angliškojo hegelizmo) filosofija, ir B. Raselas neišvengė jos poveikio. Jis su užsidegimu studijavo Hegelio ir Kanto filosofiją, artimai bendravo su įžymiais universiteto filosofais idealistais — Bredliu

³ B. Russell, *An Inquiry into Meaning and Truth*, Penguin books, 1940, Chapter XXI, XXII.

⁴ B. Russell, *My Philosophical Development*, New York, 1959, p. 208.

⁵ И. С. Нарский, *Философия Бертрана Рассела*, М., 1962, стр. 8.

(F. H. Bradley, 1846—1924), Maktagartu (J. E. Mctaggart, 1866—1925) ir kitais.

Tačiau jaunatviškas susižavėjimas absoliučiuoju idealizmu truko neilgai. Jau vaikystėje išsivystęs kritiškas mąstymas, logikos ir matematinės studijos bei kiti faktoriai, kėlė nepasitenkinimą, pagaliau ir nusivylimą ankstesniais autoritetais, formavo įsitikinimą, jog vienintelis teisingas tikrovės pažinimo kelias yra tiksli mokslinė analizė, o ne abstrakčios spekuliacijos. Didelį poveikį šiam jaunojo mąstytojo posūkiui turėjo pažintis su įžymiu filosofu neorealistu D. Mūru (G. E. Moore, 1873—1958) ir jo veikalais, kuriuose labai kritiškai vertinamas subjektyvusis idealizmas ir angliškasis hegelizmas. 1898 metais Raselas kartu su D. Mūru sukilo prieš Kanto ir Hegelio filosofiją. „Aš ėmiau neapkęsti slogios nuomonės, kad erdvė ir laikas yra tik mano prote... Pirmojoje išsilaisvinimo prošvaistėje aš tapau naivus realistas ir džiaugiausi mintimi, kad žolė iš tikrųjų yra žalia, nors visi filosofai nuo Loko laikų buvo priešingos nuomonės. Šio malonaus tikėjimo nesugebėjau išlaikyti tokio, kaip pradžioje, bet niekada daugiau neužsidariau subjektyvizmo kalėjime“⁶.

Tuo pat metu, karštai palaikomas D. Mūro, B. Raselas pradeda vystyti pagrindinius savo loginio-analitinio metodo principus. Kritikuodamas Kanto ir Hegelio idealizmą, jis siekia sukurti naujus filosofinio tikrovės aiškinimo metodus, kurie būtų griežti ir tikslūs, parėmti matematika ir logika, įgalintų aiškiai apibrėžti problemas, tiksliai vartoti mokslinę kalbą, padėtų filosofiją apvalyti nuo spekuliacijų ir „žodinės magikos“. Jis teigia, jog filosofija, kaip ir kiti mokslai, privalo remtis betarpišku empirišku tikrovės žinojimu, jos duomenų analize, ir tiki, kad tokiu būdu bus galima patikrinti ir eliminuoti visus pseudomokslinius teiginius, t. y. tokius teiginius, kurie negali būti nuosekliai logiškai išreikšti arba patikrinti jutiminiu patyrimu. B. Raselas reikalauja tikrovę aiškinti, remiantis kiek galima mažesniu būtinų faktų ir elementų kiekiu, šalinti iš mąstymo visa, kas nebūtina ir neesminga. O kad moksle sumažėtų klaidų ir neaiškumų, reikia remtis kuo mažesniu gerai patikrintų hipotezių kiekiu⁷. B. Raselas vadovavosi žinomo viduramžių filosofo nominalisto V. Okamo teiginiu — „nedauginti esybių be reikalo“.

Šitokia savo programa B. Raselas toliau vystė svarbesnes britų empirizmo (F. Bekono, T. Hobso, Dž. Loko, D. Hjumo (Jumo), S. Milio ir kt.) idėjas, kartu jį kritikuodamas dėl logikos vaidmens pažinime menkinimo. Šiuos B. Raselo reikalavimus ir idėjas toliau vystė L. Vitgenšteinas, A. Ajeras ir kiti neopozityvistai.

⁶ B. Russell, *My Phylosophical Development*, p. 62.

⁷ Ten pat, p. 219.

Pamėginkime apytikriai apibūdinti B. Raselo filosofijos raidos etapus. Savo kūrybinės veiklos pradžioje (XX amžiaus pradžia), nutolęs nuo absoliučiojo idealizmo, B. Raselas suartėja su britų ir austrų neorealizmu, priima daugelį D. Mūro, A. Vaithedo, A. Meinongo teiginių. Vėliau B. Raselas patiria „Vienos ratelio“ loginio pozityvizmo, visų pirma, buvusio savo mokinio, vėliau — bendradarbio L. Vitgenšteino loginio atomizmo idėjų poveikį. Svarbesni šio etapo filosofiniai veikalai: „Išorinio pasaulio pažinimas“ (1914 m.), „Filosofijos problemos“ (1912 m.), „Mistika ir logika“ (1918 m.)⁸. Po to, iš esmės nenutoldamas nuo pozityvizmo, daugelio klausimų sprendimu B. Raselas suartėja su amerikiečių neutraliuoju monizmu (W. James, 1842—1910; E. B. Holt, 1873—1946; R. D. Perry, 1876—1957). Tai akivaizdu tokiose B. Raselo knygose: „Proto analizė“ (1921) ir „Materijos analizė“ (1927)⁹, taip pat ir daugelyje ankstesnių veikalų.

Maždaug nuo 1940 m. B. Raselas vis labiau krypta prie hjumizmo, daugelį savo teiginių interpretuoja XVIII a. anglų filosofo agnostiko D. Hjumo dvasia. Svarbiausi to meto veikalai: „Reikšmės ir tiesos tyrimas“ (1940) ir „Žmogiškasis pažinimas“ (1948)¹⁰. 1946 metais išeina didelio populiarumo sulaukusi „Vakarų filosofijos istorija“¹¹. 1959 metais pasirodo knyga „Mano filosofinis vystymasis“¹², kurioje autorius apžvelgia prieštarinę savo filosofijos raidą, iškelia pagrindines idėjas, daugeliu klausimų kritikuoja buvusius savo bendraminčius neopozityvistus, visų pirma „lingvistinės analizės“ šalininkus. Be minėtų veikalų, įžymusis filosofas parašė daugybę knygų politiniams, socialiniams, etiniams ir kitais klausimais.

B. Raselo filosofija nėra vientisa, išbaigta, nuosekli. Tačiau filosofas griežtai laikėsi pagrindinių empirizmo ir loginės analizės principų, nors ne vienodai juos interpretavo. „Iš tikrųjų raseliškos filosofijos nėra.—rašė D. Ljui,— yra tik įvairių filosofijos aspektų studijų serijos, atliktos empiristinės, „griežtos faktų mokyklos“, šiuolaikine logine forma. pagrindū“¹³. Vadinasi, yra pagrindo manyti, kad B. Raselas kaip mąstytojas teoretikas ne visiškai buvo savarankiškas ir originalus. Tačiau, atrodo,

⁸ B. Russell, *Our Knowledge of the External World*, London, 1914; B. Russell, *The Problems of Philosophy*, London, 1912; B. Russell, *Mysticism and Logic*, London, 1918.

⁹ B. Russell, *The Analysis of Mind*, London, 1921; B. Russell, *The Analysis of Matter*, London, 1927.

¹⁰ B. Russell, *An Inquiry into Meaning and Truth*, Penguin books, 1940; B. Russell, *Human Knowledge. Its Scope and Limits*, London, 1948.

¹¹ B. Russell, *A History of Western Philosophy*, London, 1946.

¹² B. Russell, *My Philosophical Development*, New York, 1959.

¹³ J. Lewis, *Bertrand Russell Philosopher and Humanist*, p. 92.

filosofas ir nesiekė griežto nuoseklumo bei sistemos, nes tai atitiko filosofijos, jos paskirties supratimą.

Tiesa, savo filosofijos supratimo B. Raselas griežtai neapibrėžia. Ankstesniuose jo veikaluose sutinkame požiūrį, kad filosofija kyla iš žmogaus impulsų ir poreikių įtvirtinti savo asmenybę, surasti tinkamiausią gyvenimo būdą¹⁴. Filosofija iš dalies prilyginama religijai. Kitur sakoma, kad filosofija yra mokslas, turintis nuosavą sritį ir klausimus, kurių negali nei įrodyti, nei paneigti kiti mokslai¹⁵. Dar kitur filosofiją jis skiria nuo mokslo ir tvirtina, kad mokslas kalba apie tai, ką žinome, filosofija apie tai, ko nežinome. Be to, filosofija dar vadinama „niekie-no žemė“ tarp religijos ir mokslo¹⁶. Vėlesniuose veikaluose B. Raselas laikosi požiūrio, jog filosofijos negalima sutapatinti nei su logika, nei su mokslu, kad svarbiausias jos uždavinys yra ne loginė kalbos analizė, bet mokslinio žinojimo kelių ir prielaidų pagrindimas¹⁷. Filosofas tikėjo, jog moksliskai pagrįsta filosofija gali turėti žmonėms didelės teigiamos auklėjamosios reikšmės. Filosofija privalo mokyti teisingai mąstyti visose žmogaus gyvenimo ir darbo srityse, padėti šalinti klaidas, mažinti prietarus ir dogmanizmą, plėsti intelektualinį akiratį.

Pirmasis reikšmingas B. Raselo mokslinis veikalas, pelnęs jam pasaulinę šlovę, buvo tritomė studija „Matematikos principai“, parašyta drauge su įžymiu matematiku ir filosofu A. Vaithedu¹⁸. Darbas prie šio veikalų buvo labai sunkus, truko apie tryliką metų (1900—1913). Šiuo laikotarpiu susiformavo pagrindiniai B. Raselo analitinio metodo principai, be to, kaip vėliau prisimena filosofas, tai buvo aukščiausia jo intelektualinio gyvenimo viršūnė. Po to jis jau niekada neparodė tokio sugebėjimo abstrakčiai mąstyti.

Kalbamo veikalų autoriai norėjo išaiškinti matematikos ir logikos santykius, sukurti vieningą simbolinės kalbos sistemą, kuri galėtų nuskaidyti ir matematikos, ir logikos procesus. Kartu buvo norima išaiškinti ir aprašyti tas pirmines aksiomas, sąvokas ir terminus, kurie sudaro matematikos pagrindą. Panašias problemas kiek anksčiau kėlė vokiečių logikas ir matematikas G. Frégė (1848—1925) ir italų matematikas G. Peano (1858—1932). Spręsdami šiuos klausimus, jie priėjo išvados, kad paprasčiausi matematikos elementai apibrėžiami ne matematikos, bet logikos terminais, kad, remiantis tam tikromis logikos sąvokomis ir

¹⁴ B. Russell, *Mysticism and Logic*, p. 32.

¹⁵ B. Russell, *Our Knowledge of the External World*, p. 27.

¹⁶ B. Russell, *A History of Western Philosophy*, p. XIII.

¹⁷ B. Russell, *My Philosophical Development*, p. 213.

¹⁸ A. Whitehead and B. Russell, *Principia Mathematica*. I—III vol., Cambridge, 1910—1913.

aksiomomis kaip akivaizdžiomis, galima deduktyviai išvesti visus matematikos principus. Matematiką Frégé ir Peano laikė „labiausiai išvystyta logikos forma“. Šių principų padedami, jie tikėjosi sukurti universalią loginės kalbos ir veiksmy sistemą, kuri palengvintų spręsti mokslinio pažinimo logines problemas.

Nors šių sumanymų pilnutinai įgyvendinti nepavyko (vėliau pasirodė, kad matematikos neįmanoma suvesti vien tik į logiką), bet veikale buvo padėti matematinės logikos, logicistinės mokyklos matematikos filosofijoje pagrindai, suformuluoti daugelis svarbių matematinės-loginės tipų teorijos, simbolinės logikos teiginių, paliesta daug svarbių logikos ir matematikos problemų.

Tuo pačiu metu ir vėliau B. Raselas sprendė svarbius pažinimo teorijos klausimus. Stiekdamas visapusiškai pagrįsti empiristinę analitinę pažinimo koncepciją, paremtą prielaida apie išorinio pasaulio, kaip pažinimo objekto ir šaltinio realumą, jis vysto pliuralistinį tikrovės supratimą, priešpastatydamas jį idealistiniam monizmui. Pagal B. Raselą, idealistinis teiginys, jog daiktai gali būti pažinti tik susiejus su visuma, kaip jos dalys, arba tik susieti su galutine absoliučia realybe, moksliskai nepagrindžiamas. Požiūris, kad daiktai, paimiti atskirai nuo visumos ir vienas kito, neturi savybių, logiškai nėra teisingas. Atskiri daiktai, kaip faktai, yra realūs, taip pat ir pažinūs nepriklausomai nuo visumos. Svarbiausia mokslinio pažinimo prielaida — leisti pirmiausia kalbėti faktams, o ne mūsų nuomonėms. Mokslas neneigia daiktų sąryšio, bet pastarąjį reikia skirti nuo unifikacijos. Ryšiai ir santykiai negali keisti daiktų bei jų savybių iš esmės, dėl to ryšių žinojimas neatskleidžia jokios gilesnės realybės. Nėra nieko už faktų, už betarpiškos patirties, pasaulyje nėra jokių paslėptų, neprieinamų savybių ar esmių. Vėliau daroma išvada, jog pasaulyje nėra jokios galutinės esybės, taip pat nėra ir vienybės. Pasaulis ne „vienas“, jo yra „daug“, jį sudaro begalinė daugybė atskirų, viena kitos atžvilgiu nepriklausomų esybių. Pasaulio vienybė — „tik vienybė to, kas matoma pavienio stebėtojo arba suvokiama pavienio proto“. Teiginį apie pasaulio vienybę B. Raselas atmeta kaip metafizišką ir tvirtina, jog mokslas reikalauja ne monistinio, bet pliuralistinio tikrovės aiškinimo¹⁹.

Toks tikrovės supratimas ir juo pagrįsta pažinimo teorija, B. Raselo požiūriu, yra moksliska, nes neišveda mūsų už patirties pasaulio, apsaugo nuo metafizikos klaidų. Tai taip pat nurodo, jog mokslas operuoja tik dalinėmis tiesomis, kad pasaulis negali būti paaiškintas galutinai, absoliučių tiesų pavidalu. Visuotinių aiškinimų siekimas būdingas nesu-

¹⁹ B. Russell, *Mysticism and Logic*, Penguin books, 1959, p. 9—37.

brendusiam, linkusiam į dogmatizmą, ikimoksliniam mąstymui. Mokslininkas mąstymas tenkinasi nepilnutiniu, neišbaigtu pasaulio supratimu.

Savo pažinimo teoriją B. Raselas remia empiristine prielaida, kad visas mūsų žinojimas kyla iš betarpiško jutiminio patyrimo, realiems daiktams veikiant mūsų suvokimą. Tačiau patyrimas duoda nepildytą pažinimo medžiagą, kuri toliau analizuojama ir pertvarkoma pagal intuityviai sužinomus logikos dėsnius bei tam tikrus bendrus daiktų santykius. Pagrindinė pažinimo teorijos problema, pagal B. Raselą, yra nustatyti, kokiū būdu iš pavienio individo jutiminio patyrimo duomenų (sense data) gali būti sukonstruojamos sveiko proto (common sense) mokslinės sąvokos bei žinios; ir jis tikėjosi išaiškinti induktyvius logikos dėsnius, kurie padėtų konstruoti mūsų žinojimo modelį. Pagrindiniai B. Raselo loginės analizės metodo principai yra tokie: jutiminių duomenų skaidymas į paprasčiausius sakinius ir loginė žinojimo audinio konstrukcija²⁰. Šių problemų B. Raselui nepavyko galutinai išspręsti, o vėliau jis atsisakė ir požiūrio, kad jutiminius duomenis ir intuityviai suvoktas logines tiesas galima laikyti pakankamais pažinimo konstrukcijos elementais. Jis pakeitė ir savo logikos supratimą, priimdamas L. Vitgenšteino požiūrį, kad logikos ir matematikos tiesos yra tautologijos, grynos formos, į kurias galime įlieti bet kokį turinį²¹.

B. Raselo pažinimo teorijoje keletą kartų keitėsi ir kitų klausimų traktavimas, tokių, kaip patyrimas ir jo ribos, suvokimas, loginė tiesa ir jos pažinimas, jutiminiai duomenys ir kt. Nekito tik pagrindinės empiristinės prielaidos. Nepaisant šių nenuoseklumų, B. Raselo pažinimo teorija, kaip pažymi tyrinėtojai, svarbi tuo, kad „nė vienas šiuolaikinių filosofų nebuvo taip pilnutinai ištyrinėjęs Hjumio empirizmo tradicijos galimybių, ypač naudojant logika pagrįstos analizės metodą“²².

Didelis dėmesys B. Raselo filosofijoje skiriamas patyrimo klausimams, kurių sprendimas dideliu mastu nulemia kitų pažinimo teorijos klausimų interpretaciją. Nors B. Raselo patyrimo supratimas keitėsi, bet svarbiausiais bruožais, paties filosofo teigimu, jis liko artimas Hjumio supratimui. Patyrimo pagrindu B. Raselas laiko jutimų duomenis (sense data), kurie kyla iš visų penkių pojūčių organų, suvokiant fizinius objektus ir yra glaudžiai susiję su malonumo, skausmo, džiaugsmo, alkio, baimės ir kitais jutimais. Iš šių jutimų išskiriami erdvės ir laiko, taip pat panašumo, tapatybės, skirtingumo ir kiti santykiai, kuriami vaizdiniai, išvedamos logiškos konstrukcijos. Jutimai aprašomi elementariais suvokimo sakiniais, vadinamaisiais atominiais sakiniais (atomic proposi-

²⁰ B. Russell, *Our Knowledge of the External World*, p. 214—216.

²¹ B. Russell, *My Philosophical Development*, p. 119.

²² E. K. Eames, *Bertrand Russell's Theory of Knowledge*, London, 1969, p. 222.

tions), iš kurių logiškai sudaromi platesni, molekuliniai sakiniai (molecular propositions). Vėliau elementariems jutimams aprašyti Raselas įvedė terminą baziniai sakiniai (basic propositions)²³.

Sitokią patyrimo analizę B. Raselas sutapatina su tikrovės analize. Analizės ir redukcijos keliu išskiriami paprasčiausi patyrimo elementai yra kartu laikomi ir paprasčiausiais tikrovės, išorinio pasaulio elementais, už kurių daugiau nieko nėra. Jutimų duomenys yra „galutinės realybės“, iš kurių konstruojame konkrečius fizinius objektus. Vieni ar kiti jutimai atskleidžia daiktų aspektus, daiktas gali būti apibrėžiamas kaip visų aspektų visuma arba konstrukcija. Pavyzdžiui, suvokiame ne „stalą“, o tik jutimų duomenis arba aspektus (kietumą, ilgį, spalvą), tuo tarpu „stalas“ yra šių duomenų loginė konstrukcija. Į šią konstrukciją nėra reikalo įtraukti patį daiktą.

Pasaulis, B. Raselo požiūriu, yra ne kas kita, kaip tik iš dalies sutampančių įvykių serijos ir telkiniai, kurie, aprašyti pagal mokslinius priežastingumo dėsnius, gali visiškai pakeisti materijos sąvoką. Materijos, kaip objektyvios realybės, sąvoka šiuo požiūriu yra tik loginė proto konstrukcija. „Niekam nepavyko įrodyti materijos egzistavimo“²⁴, — rašo filosofas. Kiekvienas žmogus, kiekvienas mūsų jutimas ir veiksmas, turi savo erdvę ir laiką, o bendra erdvė ir laikas yra tik loginė konstrukcija, sukuriama, remiantis jutiminiais duomenimis.

Vėliau, perėjęs į neutraliojo monizmo pozicijas, B. Raselas panašiai aiškina psichiką ir sąmonę. Jis daro išvadą, jog sąmonės reiškiniai galiausiai taip pat susideda iš jutimų duomenų kaip galutinių savo komponentų, lygiai kaip ir fiziniai objektai. Kartu vystoma mintis, kad tarp daiktų savybių, kurias suvokiame, ir mūsų suvokimų nėra esminio skirtumo, kad spalva ir regėjimo pojūtis yra tas pats, kad sąmonė yra tik tam tikru būdu surištų jutimų kompleksas, loginė konstrukcija, kaip ir fiziniai daiktai. Patys jutimų duomenys, iš kurių susidaro sąmonės būsenos ir fiziniai daiktai, nėra nei materialūs, nei idealūs, jie yra neutralūs (neutral particulars). Vienoje situacijoje jie gali būti aprašomi pagal psichologijos dėsnius ir tapti loginės konstrukcijos, vadinamos sąmone, elementais, kitoje situacijoje — pagal fizikos dėsnius ir tapti fizinio objekto, kaip loginės konstrukcijos, elementais²⁵. Psichiškumas ir fiziškumas skiriasi tik funkcionaliai, bet ne pagal savo elementų prigimtį.

B. Raselas tikėjo galėsias iš neutraliojo monizmo pozicijų įveikti materijos ir sąmonės dualizmą, kartu įrodyti, jog skirtumas tarp fiziškumo ir psichiškumo nėra realus, kad būtis nėra nei materialiai, nei idealiai, ji

²³ B. Russell, *An Inquiry into Meaning and Truth*, p. 130—140.

²⁴ B. Russell, *The Analysis of Matter*, p. 214.

²⁵ B. Russell, *The Analysis of Mind*, p. 25—26.

yra neutrali. „Aš tikiu, kad materija yra mažiau materiall, o dvasia — mažiau dvasiška, negu manoma, ir, tai įsisąmoninus, Berklio atskleisti sunkumai išnyksta“²⁶.

Vėliau B. Raselas nutolo nuo neutraliojo monizmo ir kai kuriuos jo teiginius pats kritikavo.

Kaip matome, B. Raselo filosofija vystėsi vis didesnio realybės sričių siaurinimo kryptimi²⁷. Prieštaraudamas savo ankstyvajam naiiviam realizmui, B. Raselas priartėja prie hjumiškojo skepticizmo ir berkliskojo subjektyvizmo, suvokimą sutapatina su suvokiamais daiktais, teigia, kad žmogus pažįsta tik save, savo jautimus ir mintis, bet ne išorinį pasaulį. B. Raselo neutralusis monizmas, žiūrint istoriškai, yra E. Macho idėjos apie „neutraliuosius elementus“ nauja interpretacija. Lenino empiriokriticizmo kritikos principai gali būti taikomi ir B. Raselo neutraliojo monizmo teiginių kritiškam vertinimui.

B. Raselo pastangos sukurti loginę analitinę pažinimo teoriją, kaip matėme, nebuvo iki galo sėkmingos. Pats šios teorijos kūrėjas ilgainiui suprato, jog šie metodai yra riboti ir prieštaringi, o pati teorija nereali. Loginis analitinis metodas pažinimą apriboja tik tiesiogiai stebimų faktų registravimu bei sumavimu, neduoda galimybių išeiti už betarpiškos patirties ribų ir racionaliai paaiškinti dėsnius ir teorijas. Tokiu metodu neįmanoma pagrįsti netgi elementarios tiesos, kad už mūsų realiai egzistuoja daiktai ir objektyvioji tikrovė.

Siems trūkumams pašalinti B. Raselas neranda jokių racionalių galimybių ir krypta į iracionalizmą. Laikydamas, jog betarpiškai pažįstame ne daiktus, o tik savo jautimų duomenis, B. Raselas teigia, kad mes nė kiek neabejojame daiktų realumu, nes instinktyviai tuo tikime. Kaip ir D. Hjumas, B. Raselas tvirtina, jog iš pavienių faktų logiškai negalime išvesti bendrųjų dėsnių. O dėsniai, kaip ir kitos induktyviai nepagrindžiamos žinojimo formos, yra tik mūsų tikėjimo objektas ir gali būti paaiškinami tik psichologiškai, bet ne logiškai.

Vėliau B. Raselas prieina išvados, kad visas žinojimas yra pagrįstas tikėjimu, kuris racionaliai nėra pagrindžiamas. Tikėjimu paremta ir B. Raselo tiesos samprata. Tiesa, apibrėžiama kaip tikėjimo atitikimas faktams arba kaip tikėjimo savybė, priklausanti nuo kažko, esančio už tikėjimo²⁸. Tačiau tikėjimas niekur pilnutinai nepaaiškinamas. Tik nurodoma, kad tai yra psichologinis tiesos aspektas, viena centrinių proto analizės problemų²⁹.

²⁶ B. Russell, *The Analysis of Matter*, p. 141.

²⁷ Философская энциклопедия, т. 4, М., 1967, стр. 467.

²⁸ B. Russell, *Human Knowledge*, p. 164—165.

²⁹ B. Russell, *The Analysis of Mind*, p. 231.

Kaip matome, loginės analizės principai veda prie pažinimo teorijos, grindžiamos iracionaliu tikėjimu, loginis B. Raselo racionalizmas arba teisingiau — intelektualizmas užbaigiamas iracionalizmu. „Mes vėl sugrįžome ten, nuo ko pradėjome, tik su vienu dideliu skirtumu: visos esybės, pripažintos būtinomis, dabar yra priimamos grynai tikėjimu“³⁰. Dabartiniai kritikai³¹ B. Raselo filosofijoje randa tuos pačius trūkumus, kurių pats filosofas kadaise griežtai atsisakė,— dirbtinumą, spekuliatyvumą, neaiškumą.

Nors kaip savitas mąstytojas B. Raselas daugiausia nuveikė pažinimo teorijoje ir logikoje, visais savo kūrybos laikotarpiais jis daug dėmesio skyrė socialinėms ir etinėms problemoms, siekė jas spręsti iš analitinių, pozityvistinių pozicijų, abstraktaus humanizmo požiūriu³².

Socialinės ir etinės B. Raselo pažiūros yra abstrakčios, nenuoseklios, dažnai silpnai argumentuotos. Veikalai šiais klausimais pasižymi daugiau poleminiu publicistiniu įkarščiu, negu moksline socialinių faktų analize ir pagrįstais apibendrinimais.

Visuomenę B. Raselas supranta itin abstrakčiai, kaip individų visuomeną, judinamą elementarių žmonių poreikių, jausmų, aistrų. Pagrindine socialinių santykių jėga jis laikė valdžią, kuri tolygi energijai fizikoje. Kalbėdamas apie šiuolaikines socialines problemas, B. Raselas abstrakčiai kelia laisvės, socialinio teisingumo, lygių teisių ir galimybių klausimus. Laisvę jis supranta kaip galimybę kiekvienam žmogui daryti tai, ko jis nori, su sąlyga, kad nebūtų trukdoma daryti tą patį ir kitiems, tiki, jog laisvės ir laimės galima pasiekti individualių pastangų dėka. Todėl B. Raselas negalėjo paaiškinti, kodėl kapitalistinėje visuomenėje, įgyvendinusioje buržuazinius lygių teisių ir galimybių principus, yra turitinė nelygybė, išnaudojimas ir kitokios socialinės blogybės. Vadovaudamasis bendraisiais humanistiniais idealais, ieškojo kelių įgyvendinti politinį ir socialinį teisingumą ir lygybę šiuolaikiniame pasaulyje, idealia laikė tokią santvarką, kurioje būtų skatinami kūrybiniai žmonių impulsai ir ribojamas agresyvumas. Tačiau kaip tai pasiekti, jis nežinojo. B. Raselui buvo svetimi materialistiniai, marksistiniai visuomenės supratimo principai, ne kartą jis neteisingai aiškino socialistinės visuomenės gyvenimo reiškinius, bet niekuomet nebuvo nuoseklus socializmo priešininkas.

³⁰ J. Lewis, *Bertrand Russell Philosopher and Humanist*, p. 46.

³¹ J. Passmore, *A Hundred Years of Philosophy*, Duckworth, London, 1957, p. 215—216.

³² B. Raselo pažiūros socialiniais ir etiniais klausimais išdėstytos šiuose jo veikaluose: *Freedom and Organisation, 1814—1914*, London, 1934; *Power: A New Social Analysis*, London, 1938; *Human Society in Ethics and Politics*, London, 1954 ir kt.

B. Raselo etinėms pažiūroms būdinga tai, kad jis neigė galimybę racionaliai pagrįsti moralines ir kitokias vertybes. Moralinės vertybės, atseit, neturi objektyvios reikšmės, negalima jų paaiškinti daiktų savybėmis, išvesti iš neetinio pobūdžio faktų. Vertybės, idealai ir gyvenimo tikslai yra laikomi visiškai individualiais fenomenais, kylančiais iš subjektyvios žmogaus jausmų ir aistrų sferos, todėl mokslas, protas negali jų nei pagrįsti, nei paneigti. Galima tik nurodyti kelius ir priemones, kaip jų pasiekti. Mūsų vertybės yra tik mūsų troškimai, vienokie ar kitokie moraliniai žmogaus įsitikinimai taip pat nepagrindžiami racionaliai, kaip ir skonio skirtumai. Taigi moralinės vertybės yra už tiesos ir melo ribų. Moraliniai principai tėra subjektyvūs žmonių įsitikinimai, išreiškia etinius jausmus, kurių tikslas sukeiti tokius pat jausmus ir kitiems žmonėms. B. Raselas neranda jokių objektyvių socialinių moralės kriterijų. Tokios pažiūros primena moralinį reliatyvizmą, tačiau būtų neteisinga sutapatinti jį su moraliniu skepticizmu ar nihilizmu. Pats B. Raselas visą gyvenimą tvirtai laikėsi pasirinktų moralinių įsitikinimų, nors ir nerado jiems racionalaus pagrindo.

Svarbus B. Raselo filosofijos bruožas yra ateizmas. Žymusis mąstytojas toliau vystė Vakarų Europos buržuazinio ateizmo tradicijas. Jaunystėje tapęs ateistu, jis visą gyvenimą kritikavo klerikalizmą, religinę dogmatiką, krikščioniškąją moralę, stengėsi išaiškinti religijos priežastis, parodyti religijos ir mokslo priešiskumą. Daugelyje straipsnių ir pasisakymų B. Raselas parodo neigiamą religijos vaidmenį visuomenės istorijoje, kaltina religiją tuo, kad ji „buvo ir yra pagrindinis moralinės pažangos pasaulyje priešas“³³.

Tačiau B. Raselas nesugebėjo įveikti buržuazinio ateizmo ribotumo. Svarbiausia religijos priežastimi jis laikė žmonių emocijas (baimę, nepykantą), nepakankamai vertino socialinių priežasčių reikšmę. O religijos įveikimo svarbiausia priemonė, B. Raselo nuomone, yra švietimas bei filosofiško mąstymo įgūdžių ugdymas. Kartu jis pažymi, jog religiniai įsitikinimai, kaip emocijų padarinys ir išraiška, negali būti paneigiami mokslo argumentais³⁴. Pagaliau religiją, kaip ir moralę, jis aiškina iracionalistiškai.

B. Raselo filosofija ir visuomeninė veikla, nepaisant klaidų, nenuoseklumų ir prieštaravimų, apskritai gali būti vertinama kaip pažangus reiškiny s buržuazinės visuomenės tikrovės fone.

³³ B. Raselas, Kodėl aš ne krikščionis.— Kn. „Religija ir aš“, V., 1965, p. 20.

³⁴ B. Russell, Religion and Science, London, 1960, p. 17.